

ATT SKRIVA OM EN HISTORISK BERÄTTELSE

En nyutgiven antologi kritiserar finska historiker för att skriva en politiskt korrekt berättelse om Finlands relation till Nazityskland, där Finland för ett separat krig mot Sovjetunionen. Istället måste vi skriva en berättelse där delaktigheten i Förintelsen och finsk antisemitism får en framträdande roll. Men vad innebär det att skriva om en historisk berättelse? På vilka grunder kan eller måste man göra det? Och finns det några sådana grunder i antologin *Finland's Holocaust*? **Jonas Ahlskog** har läst och reflekterat.

Text: Jonas Ahlskog

Hur skall Finlands relation till Nazityskland under krigsåren 1941–44 förstås? Frågan kan verka kort och koncis, men är en av de mest omdiskuterade och eldfångda inom modern finsk historieskrivning. Orsaken till detta är i grova drag tudelad: å ena sidan var relationen mångtydig i sig, å andra sidan blev frågan föremål för nationell politik i Finland så snart fred hade slutits med Sovjetunionen. Under kalla kriget fanns politisk beställning på att relationen *inte* skulle tolkas som en allians. Om ingen allians fanns, kunde Finland inte heller anses som delaktig i Nazitysklands politiska, etniska och militära projekt. Den från den politiska ledningen påbjudna bilden var att Finland förde ett separatkrig mot Sovjetunionen med tyskt bistånd. Finland hade inte aktivt valt sitt "vapenbrödraskap" med Nazityskland, utan drivits till denna olyckliga situation av geopolitiska omständigheter. En drivkraft bakom upprätthållandet av denna bild var att den finska ledningen fruktade sovjetiska repressalier om motbilden av en de facto militärallians med Nazityskland etablerades.

I den nyutkomna antologin *Finland's Holocaust: Silences of History* (2013) levereras hård kritik av både finsk minneskultur och professionell historieforskning angående Finlands krig 1941–44. Centralt för författarnas kritik är tanken att Finlands nära samarbete med Nazityskland, med tillhörande kulturella och ideologiska konsekvenser, har tystats ner genom att beskriva Finland som förändes ett separatkrig mot Sovjetunionen. De anser att "separatkrigsparadigmet" gjort att Finlands förhållande till Förintelsen, Nazitysklands utrotningskrig på östfronten och antisemitism har negligerats. Enligt dem har den finska historieuppfattningen styrts av en nationalistisk idé om Finland som ett oskyldigt offer för yttre omständigheter. I denna särfallsberättelse om Finland, ett land allierat med Nazityskland men fri från dess rasism och antisemitism, skapas enligt författarna ett nationellt enhetssubjekt som gör att minori-

tetserfarenheter glöms bort, och bland dem den judiska minoritetens erfarenheter som antologin vill uppmärksamma. Istället vill författarna knyta berättelsen om Finland 1941–44 till den europeiska berättelsen om Förintelsen som en händelse möjliggjord inte bara av Nazityskland utan av hela Europas aktiva eller tysta medverkan. Mot särfalls- och separatkrigsberättelsen vill antologins författare skriva en berättelse om Finlands krigsår 1941–44 där Förintelsen och den finska antisemitismen ingår. Enligt dem har denna förståelse blockerats av det 'separationsnarrativ' som präglat och, enligt antologins redaktörer, fortfarande väsentligen präglar hur Finlands krigsår beskrivs av finska historiker.

Antologins anklagelser mot det finska historikerskrået är dock ifrågasättbara. I en mycket välskrivna recension

påpekar historikern **Anders Ahlbäck** att antologin "slår in halvöppna dörrar" (*Hufvudstadsbladet* 9.3.2014). Med uttrycket syftar Ahlbäck på att historieforskning under en längre tid redan påpekat Finlands intima militära, ekonomiska och politiska samarbete med Nazityskland, samt den hårda behandlingen av krigsfångar och

Finlands nära samarbete med Nazityskland, med tillhörande kulturella och ideologiska konsekvenser, har tystats ner genom att beskriva Finland som förändes ett separatkrig mot Sovjetunionen

avrättningar av desertörer. Ahlbäck uppmärksammar även antologins kontroversiella påstående att det finska historikerskrået fastnat i ett separationsparadigm där Förintelsen och antisemitismen förnekas nationell betydelse. Bristen på nationella berättelser som inkluderar Förintelsen är inte nödvändigtvis ett resultat av förnekelse eller ovilja bland historikerna. Ahlbäck hänvisar till holocaustforskaren **Antero Holmila** (2012) som påpekat att svårigheten att placera Förintelsen i den finska historiekulturen också beror på faktiska sakförhållanden. Finland införde inte judelagar, judisk egendom beslagtogs inte, judar deltog i Finlands krig, och relativt sett få judar överlämnades till Nazityskland och då som del av en större grupp av icke-önskade utländska med-

borgare. Med kontinentala mått mätt hade väldigt få samtida finländare därför erfarenheter förknippade med Förintelsen, och frågan väcks om inte detta förklarar den finska historieskrivningens relation till Förintelsen bättre än påståendet att historikerna skulle vara ovilliga att revidera sina berättelser.

För en antologi med titeln 'Finland's Holocaust' är det anmärkningsvärt att väldigt få essäer i boken behandlar frågan om Finlands konkreta delaktighet i den faktiska Förintelsen. Bland antologins författare, kulturvetare och historiker från Finland, Sverige, Tyskland och USA, skriver åtta av tio om frågor som hänför sig till historieskrivningens historia eller antisemitismens utbredning inom universiteten, kulturliv, sport och journalistik i Finland. Enbart två essäer utreder frågor som direkt hör ihop med Finlands faktiska medverkan i Förintelsen: **Oula Silvennoinens** essä om den finska säkerhetspolisens deportation av utländska medborgare där tolv judar ingick, och den tidigare nämnde Antero Holmilas essä om den finländska SS-bataljonens sannolika missgärningar på den tyska östfronten. Med tanke på innehållet är antologins titel missvisande. Den spontana förståelsen av uttrycket 'Finlands Förintelse' är, i alla fall för undertecknad, att den benämner Finlands faktiska delaktighet i Förintelsen, inte historieskrivningen om Finlands förhållande till Förintelsen. Ett mindre uppseendeväckande, men med innehållet mera överensstämmande, namn på antologin hade varit något i stil med "Postwar Images of Finland's Role in the Holocaust".

Framöver vill jag fokusera på en intressant historiefilosofisk fråga som boken väcker. Ett genomgående tema i antologin är viljan att skriva om berättelsen om Finlands krigsår 1941–44. Redaktörerna anser att den nationella berättelsen är en naturaliserad myt, och "undoing the naturalized myth requires rewriting its plot" (6). Istället för en särfallsberättelse vill författarna återge en berättelse där Finlands antisemitism och delaktighet i Förintelsen ingår som troper, och detta på ett sätt som skriver in Finland i den europeiska berättelsen om Förintelsen. Motivet till en sådan omskrivning är förstås inte taget ur luften utan relateras i antologin till bland annat **Elina Sanas** kända bok (2003) om utelämnningarna av de judiska flyktingarna och **Oula Silvennoinens** avhandling (2008) om samarbetet mellan den nazityska och finska säkerhetspolisens. Den historiefilosofiska fråga som anmäler sig här är: vad innebär det att skriva om en historisk berättelse?

Skönlitterära och historiska berättelser delar bägge egenskapen att vara konstruktioner av författaren. Historiefilosofen **R. G. Collingwood** var en av de första att systematiskt granska vad detta innebär för historieskrivningen som vetenskap. Collingwood (1946) var dock noga med att inte sammanblanda de två, utan ville avgränsa dem från varandra genom att framhålla ett viktigt särskiljande kriterium: "the historian's picture stands in a peculiar relation to something called evidence." (sid. 246) Collingwood ville med detta göra en begreppslik distinktion. Om en berättelse inte står i relation till bevis, så är det inte vad modern historievetenskap kallar en historisk berättelse. Tar vi distinktionen till oss kommer det inte att finnas något sådant som att revidera en historisk berättelse utan rättfärdigande genom bevis. Det centrala för Collingwood var dock inte att stipulera vad "bevis" är. Vad som helst i den ob-

serverbara världen, säg ett brev, en byggnad, ett fingeravtryck, kan vara bevis om historikern använder det som ett sådant. Centralt var istället att relationen till bevis måste finnas om historikern skall kunna besvara de frågor hon valt att ställa och författa en *historisk* berättelse.

Bevisrelationen ställer historikern i ett krävande ansvarsförhållande till sin berättelse som inte har motsvarigheter för skönlitterära författare, även om dessa också förstås har ansvar för vad de skriver. Historikern står inför den besvärliga epistemologiska och moraliska frågan om vad bevismaterialet *tillåter* henne att säga. Om historikern sedan anklagas för bristande bevisföring kan hon inte försvara sig med att hon valt att skriva en annan berättelse än den allmänt accepterade berättelsen. Alternativa historiska berättelser har inget värde i sig – om bevismaterial saknas. Alternativa berättelser kan däremot ha ett egenvärde inom skönlitteraturen. Vi kräver inte av en skönlitterär författare att den måste rättfärdiga sitt verk bara för att det skiljer sig markant från andra verk i samma genre.

I anslutning till detta blir författarnas anspråk i *Finland's Holocaust* stundvis problematiska. Essäerna talar genomgående om att revidera narrativet, retoriken, diskursen, tolkningarna, paradigmet och troperna inom finsk historieskrivning om krigsåren 1941–44, men det ordas väldigt lite om hur exakt denna revision skall rättfärdigas på basis av det befintliga bevismaterialet. Läsaren får ändå intrycket att revideringens rättfärdigande står att finna i resultaten från forskare som Sana och Silvennoinen. Oklart förblir det dock hur dessa forskningsinsatser, som trots allt berör väldigt

småskaliga fenomen under Finlands kaotiska krigsår, skall kunna axla den sorts omskrivning som antologin strävar efter. Istället diskuterar flera essäer extensivt vilka positiva följder deras alternativa berättelse kan väntas föra med sig: redaktörerna **Worthen** och **Muir** menar att den alternativa berättelsen ökar vår känslighet för antisemitism och rasism i samtiden, medan **John Sundblom** anser att omskrivningen av särfallsberättelsen ger Finland möjlighet att bli medlem i den kollektiva europeiska identitet som skapats genom skulden till Förintelsen. Bägge kan ses som beundransvärda målsättningar, men ingendera borde få fungera som skäl till att revidera en historisk berättelse. En historisk berättelses giltighet skall utvärderas i förhållande till hur väl den gör rättvisa till händelser i det förflutna, inte utgående från om berättelsen i fråga kan tjäna lovvärda syften i samtiden.

Antologins författare är förstås inte omedvetna om att historiska berättelser är beroende av bevismaterial. Flera essäer uppvisar en klar medvetenhet om att den berättelse de vill etablera är avhängig en utvärdering av källmaterialet från de händelser som rör Finlands konkreta delaktighet i den faktiska Förintelsen. Grovt taget är dessa händelser deportationen av de judiska flyktingarna och den finska SS-bataljonens och Einsatzkommando Finnlands gärningar på östfronten. Enbart de två tidigare diskuterar mera omfattande i antologin och då inte genom påvisande av nytt källmaterial utan genom föreslagna omtolkningar av det redan kända. Nedan skall ett kort exempel diskuteras. Exemplet visar, enligt mig, på en problematisk spänning mellan författarens vilja att skriva om en berättelse och de begränsningar som ett knapphändigt material medför.

ORDET: TROP

eller engelskans 'trope' förekommer i flera av antologins essäer. Begreppet är centralt inom **Hayden Whites** historiefilosofi och avser inom historiefilosofin den stil som historikern väljer för sin berättelse. Med uttrycket ville White visa att utformningen av historiska berättelser inte bestäms av de historiska händelserna.

Oula Silvennoinens (2008) essä diskuterar hur säkerhetspolisens deportation av de judiska flyktingarna skall tolkas. Var skälet till att judarna deporterades säkerhetspolisens antisemitism? Om så var fallet kan Finland onekligen knytas närmare den europeiska berättelsen om Förintelsen. Enligt den etablerade särfallsberättelsen deporterades de judiska flyktingarna inte på grund av antisemitism utan för att de hörde till en större grupp icke-önskade utländska medborgare som utelämnades. Källmaterialet som kunde avgöra frågan är bristfälligt och mångtydigt. Efter granskningen av det tillgängliga materialet konstaterar Silvennoinen först att det inte finns några bevis på att säkerhetspolisens planerade att utelämna alla judar, medborgare eller icke, till Nazityskland. Det han dock kan leda i bevis är att antisemitiska idéer fanns inom säkerhetspolisens ledning. När Silvennoinen sen kommer till kärnfrågan, om denna antisemitism låg bakom de faktiska utelämnningarna, blir han dock mycket otydlig. Först skriver Silvennoinen att materialet visar att "Finnish authorities both displayed and acted on a visible antisemitism" (213). Läsaren blir ändå förbryllad när Silvennoinen direkt i nästa stycke säger "While it was not the sole cause for any of the Jewish deportations, antisemitism clearly played into State Police officials' thinking [...]". Anser alltså Silvennoinen att skälet till att judarna deporterades var antisemitism eller inte? Den första formuleringen antyder ett jakande svar: 'to act on' beskriver det direkta skälet för en handling, medan den senare är en mera mångtydig formulering där Silvennoinen säger att antisemitism påverkade men inte styrde säkerhetspolisens utelämnningar. Silvennoinen klargör inte och läsaren lämnas med en paradoxal bild av säkerhetspolitistjänstemän som handlar utgående från en antisemitism som samtidigt inte är skälet till deras handling.

Silvennoinens otydlighet är ingen tillfällighet utan relaterar till antologins anspråk på omfattande omskrivning av berättelsen om krigsåren. Silvennoinen verkar angelägen om att ge en beskrivning av händelserna som passar denna omskrivning, men samtidigt tvingas han att backa från denna beskrivning på grund av materialets begränsningar. Slutresultatet blir en motsägelsefull hållning där Silvennoinen tycks säga både ja och nej samtidigt. Med tanke på anspråken i omskrivningsprojektet, tycks det för Silvennoinen inte finnas möjlighet att resignera till en mindre anspråksfull hållning i frågan; nämligen konstaterandet att materialet enbart tillåter historikern att säga mycket lite med säkerhet om sakförhållandena.

Min kritik skall inte tolkas som att jag skulle föredra den efterkrigstida särfallsberättelse som antologin attackerar. Antologin delar ut rättmätig kritik av hur denna berättelse kan användas för att urskulda brott som begåtts i nationens namn. Det är inte alls på denna punkt som antologins sko klämmer. Det verkliga problemet ligger snarare i den dikotomi mellan särfalls- eller separationsberättelser och alternativa "europeiska" berättelser som antologin bygger upp. Läsaren får intrycket att vi måste förkasta den första och välja den andra. Redaktörerna skriver visserligen att de strävar efter "a plurality of perspectives" (2), men denna pluralitet förefaller utesluta särfallsberättelser. Worthen och Muir formulerar sig som om varje särfallsberättelse strukturerar hela vår förståelse på ett felaktigt sätt: "The rhetoric of *separation* essentially implies that Finnish society and culture was insulated from the racial antisemitism of the Third Reich [...]" (14)

Men varför måste en beskrivning av Finland som ett särfall implicera att man samtidigt säger att Finland var ett särfall i alla avseenden? Vad är det som hindrar oss från att säga att i vissa avseenden var Finland ett särfall, men i andra

avseenden närmar sig Finland den europeiska berättelsen? Och slutligen, varför skulle en förståelse av Finland som ett särfall nödvändigtvis vara apologetisk? Ingenting följer med nödvändighet från konstaterandet att Finland var ett särfall då det kommer till behandlingen av den judiska minoriteten i landet, i relation till Nazitysklands andra allierade. Konstaterandet står inte alls i konflikt med påståendet att antisemitism också existerade i Finland. Frågan om Finlands agerande var regel eller undantag bland Nazitysklands allierade, påverkar överhuvudtaget inte de finska myndigheternas ansvar för utelämnningarna av de judiska flyktingarna till en säker död i Nazityskland.

En historisk berättelse kan inte legitimt kritiseras enbart för att den fokuserar på vissa aspekter framom andra. Att återge något i form av en berättelse innebär att vissa aspekter inkluderas medan andra exkluderas. Att beskylla en berättelse för att inte inkludera allt är inte meningsfull kritik, utan enbart uttryck för att man inte förstått vad en berättelse är. Den dikotomi antologin byggt upp, som verkar inbegripa att alla särfallsberättelser måste förkastas, gör att författarna stundvis förfaller till denna förvirring. Citaten från Muir och Worthen ovan ger intrycket av att de anser varje form av särfallsberättelse vara suspekt. Men det håller helt enkelt inte; i vissa fall kan berättelsen om Finland som ett särfall vara alldeles korrekt. Det vi måste ge akt på är vad berättelsen används till, och användningen av en sådan berättelse för att, exempelvis, ställa händelserna i Finland i ett jämförande perspektiv, kan vara alldeles oproblematiske. En jämförelse är inte samma sak som ett urskuldande.

Essäerna i *Finland's Holocaust* är uppslagsrika och lyfter på ett mycket engagerat sätt fram aspekter av finsk nittonhundratalshistoria som förtjänar mera uppmärksamhet än de tidigare fått. Skribenternas polemiska inställning gentemot finsk historieskrivning och historiekultur gör också att läsaren aktivt inbjuds att ifrågasätta de egna uppfattningarna om antisemitismen i Finland och Finlands relation till Nazityskland. Detta i sig gör antologin till ett läsvärt och angeläget bidrag till debatten om hur Finlands så kallade fortsättningskrig skall förstås. Boken kommer säkerligen också att väcka debatt utanför akademiska kretsar – Finlands krigsår är trots allt det historiska temaområde som drar till sig det absolut största intresset bland den breda allmänheten. Antologin belastas dock stundtals av att ett dogmatiskt förhållningssätt till den position den kritiserar och en förvirrad förståelse av begreppet 'historisk berättelse'.

REFERENSER

- Muir, Simo och Worthen, Hana (red, 2013) *Finland's Holocaust: Silences of History*. Palgrave Macmillan.
Collingwood, R. G. (1994 [1946]) *The Idea of History*.
Sana, Elina (2003) *Luovutetut: Suomen ihmislouvutukset Gestapolle*
Silvennoinen, Oula (2008) *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944*

Jonas Ahlskog är doktorand
i filosofi vid Åbo Akademi.